

וכל מיני עבודות-זרות שהיו מתעים ההמון – ודאי היו מראים להם בחכמתם המזוהמת שיש בה ממש, אבל הכל נמשך מצד הליצנות מהאמת, על ידי זה ממציאים שקר המתדמה לאמת... (מתוך מחשבות חרוץ עמ' 39).

דף י

הערות, באורים ופרפראות

'סבור רבנן קמיה דרבה למימר האי שטר מאוחר הוא, נייעכביה עד דמטיא זמניה ולא טריף' – בפרש"י נרשמה הגרסה: 'נייעכביה, ועד דמטי זמניה לא טריף'. וקצת קשה, שמשמע לכאורה מגרסה זו שכשהגיע זמנו יוכל לטרוף מלקוחות שלקחו באותן שש שנים, והרי אין הדין כן, שהרי השיעבוד חל רק לאחר שש, ולעולם אינו טורף מלקוחות שלקחו קודם. גם לשון 'נייעכביה' אינו מובן, אם הכוונה שבית דין יעכבו השטר בידם כדי שהמלוה לא יטרוף מלקוחות שבינתיים, קשה הלא לפי סברת רבנן עתה שהוא שטר מאוחר, זמנו רק כעבור שש שנים וכיצד יוכל לגבות בו, וא"כ למה לא יניחוהו בידו. על כן נראה שהעיקר כגירסה שלפנינו, ושני דברים סברו לעשות בשטר זה בהרעת כח המלוה: 'נייעכביה עד דמטיא זמניה' – יעכב הלווה פרעון חובו עד לאחר שש, שלא יוכל המלוה לגבות אפילו ממנו עצמו קודם לכן, כי בכתבו זמן מאוחר הריהו כמוחל לו שלא יצטרך לפורעו עד לאותו זמן. ודבר נוסף 'ולא טריף' – אפילו לאחר שש לא יוכל לגבות מלקוחות שלקחו בינתיים, כי השיעבוד מתחיל רק מהזמן המצוין בשטר (עפ"י נודע ביהודה תניא חו"מ יא. ועל פי פירוש זה הסכים לדעת בנו שנקט (ע"ש בסימן הקודם) שכל הכותב שטר מאוחר, אין המלוה חייב לפרוע לו עד לתאריך המופיע בשטר, גם כשידוע שההלוואה היתה מקודם והרי תם הלוואה שלשים יום).

'שאיין מושיבין מלך בן מלך... שאיין להן לא כתב ולא לשון' – הרי שלשה חסרונות בחשיבותה של מלכות אדום: בעיקר מלכותם, שאינה נמשכת מאב לבן, בכתבם, ובלשונם. וסימנך: ראשי תבות 'מלך' – מלכות, כתב, לשון (עפ"י בן יהודע, ע"ש. וע"ע הגהות ריעב"ץ). עוד מובא בתוס' (בע"ב ד"ה כל) מספר יוסיפון, שנשבעו רומיים שלא להמליך עליהם מלך אלא היו ממנים ישיש בעלמא עם יועצים מסביבו, עד לסוף כמה שנים מלך עליהם אחד בחזקה, והוא היה ה'קיסר' הראשון.

(ע"ב) 'זלימא ליה בלחש? – משום דכתיב כי עוף השמים יוליך את הקול' – נראה שהכוונה היא למשטר הכוכבים והמזלות. חשש רבי פן ישאלו מהחזוים בכוכבים כי הוא זה הנותן עצות לקיסר ויכירו בו.

או הכוונה לשדים [שנקראו בגמרא 'עוף השמים'], וידוע שאין השד יודע אלא דברים שהאדם מוציא מפיו, לא מה שבלבו (בן יהודע)

'כל יומא הוה משמש לרבי, מאכיל ליה, משקי ליה, כי הוה בעי רבי למיסק לפוריא, הוה גחין קמי פוריא, אמר ליה: סק עילואי לפוריך... אמר, מי ישימני מצע תחתך לעולם הבא... – כשברך יצחק את עשו אמר לו: ואת אחיך תעבד – זוהי תכלית ברכתו ושלימות שלו, שאם יזכה יהא עבד לישראל. ולכך בקש אנטונינוס לשמש את רבי ושיעלה עליו, שעל ידי כן יוכל לזכות לעולם הבא, כי בא אל תכליתו (עפ"י פוקד עקרים ה, עמ' 31. ע"ש. וע' בן יהודע בשם הרחיד"א).

'אמר ליה: אתינא לעלמא דאתי? אמר ליה: אין. אמר ליה: והכתיב לא יהיה שריד לבית עשו? בעושה מעשה עשו... – ואף על פי שכבר בא סנחריב ובלבל את האומות, מכל מקום ממשפחת המלוכה היו ידועים וניכרים שהם מבני עשו. וכן אמרו לעיל על רומי, בזוי אתה מאד שאין מעמידים מלך בן מלך וכו' (עפ"י ספר יראים קג. וע"ע בספר גבורת ארי במילואים למסכת יומא נד.).

'חדא, דלא יכלת להו לכולהו, דכתיב כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם... אלא כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות כך א"א לעולם בלא ישראל' – אפשר לפרש גם לפי פשוטו של מקרא, שאין באפשרות לכלות את כולם מפני שמפוזרים לארבע רוחות העולם. אמנם הדרש בא להוסיף טעם ונימוק שאין כדאי לו לכלותם, שהרי הם נצרכים לקיומו של עולם ואי אפשר לו בלעדם, כמו הרוחות שהם קיום לעולם (עפ"י מהרש"א).

'קטיעא בר שלום' – מלכתחילה שם הקב"ה בפיהם של אביו ואמו, אע"פ שהם נכרים, שיקראו לו בשם זה, על שם שעתיד להיות קוטע ערלתו בשיניו, וגם הוא נקטע ונעקר מאילן של סטרא-אחרא ונעשה עתה 'בר שלום' ממש, שנדבק ביסוד הקרוי 'שלום' (בן יהודע).

זיהיה לאהרן ולבניו' – צריך לומר: והיתה לאהרן ולבניו (ויקרא כ"ד) (מהגר"א נבנצל שליט"א).

'בכה רבי ואמר: יש קונה עולמו בשעה אחת' – נראה שעיקר קניית עולמו היה בשעה שנתן כל ממונו לרבי עקיבא, שבזה נשלם בעסק התורה, שהרי התורה היא העיקר הגדול אשר יבואו בו אל הקדש פנימה, כמו שאומר הכרוז בגן עדן: אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו [מעשיו בידו] אינו אומר. וכיון שנתן ממונו לחכמים, נמצא הוא מחזיק בידם לעסוק בתורה, ויש לו שותפות בלימוד, כענין יששכר וזבולון.

ונרמז הדבר באמרו 'יש קונה עולמו בשעה אחת' – ראשי תבות: עקיבא (בן יהודע).

הערת הגר"מ מאזוז שליט"א: 'הערה קטנה בחידושי עבודה זרה דף י ע"ב יש קונה עולמו בשעה אחת ר"ת עקיבא (בן יהודע) – רמז זה מתאים לרע"ק בעצמו, כמ"ש הגאון מצפה איתן (יבמות טז.) שהלכה כר"ע שע"ה פעמים בכל הש"ס וסימניך שעה עומדת לו. וזהו ג"כ יש קונה עולמו בשע"ה אחת.

– בשם המגיד ממזריטש: 'יש קונה עולמו בשעה אחת' – בפניה ('שעה' מלשון 'ואל קין ואל מנחתו לא שעה') אחת, כלומר בפניה אחת שאדם פונה אל השי"ת באמת, יכול לקנות את עולמו (מובא בספרים מאור עינים שמות; אמרי פנחס (מקוריץ) לקוטי הש"ס; וצוה הכהן ט, ב). ע"ע במהרש"א ובמובא להלן יז.

'נתפרדה חבילה' – כלומר, מעתה שוב לא נהיה יחדיו לעולם, כי איך יבוא אנטונינוס גר צדק למחיצתו של רבנו הקדוש, כאשר אמר בעצמו: מי ישימני מצע תחתך לעולם הבא (בן יהודע).

– 'מכאן סמך למנהג עולם דכשמת אחד מחברים, לומר למת דמעתי נסתלק חברותה שלהם ממנו' (הגהות ר' גדליה לפשיץ).

*

'ועל כן ראשית גוים עמלק – שהוא השורש מכל מיני עבודה זרה של כל שבעים אומות, דכל אומה יש לה כח מיוחד שבו מתפארים כחם ועוצם ידם עשה זה, וזהו ע"ז שלהם – דכל ענין ע"ז היינו שמפריד איזה כח מהשי"ת ואומר שהוא שליט ובעל כח בפני עצמו... ועל כן אמרו במגילה: הכופר בע"ז נקרא 'יהודי' – דזהו שורש יהודה מזרעא דלאה, שאין לו אמונה בלב בע"ז ושום כח נגד השי"ת. וזהו שורש דרגא דדוד המלך עליו השלום, 'ואני תפילה' – להכיר שהכל מהשי"ת ואין לו אלא מה שמקבל ממנו בתפלתו, מה שאין כן מזרעא דיוסף, עמד ירבעם שחידש ע"ז בישראל. ובאמת גם הוא לא האמין בע"ז, כי גם בית יוסף נקראים יהודים, כמו שגם כל בית יהודה נקראים 'שארית יוסף' – וכל השבטים כלולים זה בזה במעלותיהם, כמו שאמרו ז"ל דחור וכללן בברכותיהם...' (מתוך תקנת השבין עמ' 27-28).

*

'... וידוע כי בכל ענין מתחלתו וסופו מובן שכולו כן, כמו שאמרו בשבת (ל): ראו שתחלתו דברי תורה וסופו דברי תורה וכו' – וכל מסכת עבודה-זרה הוא לברר הבריורים וההבדלים שבין ישראל לעכו"ם, ולכך היא חמשה פרקים נגד חמשה חומשי תורה, שהתורה היא המבדלת ומבררת...' (מתוך דובר צדק עמ' 87).

דף יא

'... זה אנטונינוס רבי שלא פסקו מעל שולחנם לא חזרת ולא קישות...' – כתבו התוס', אף על פי שרבנו הקדוש בשעת מיתתו זקף עשר אצבעותיו ואמר, גלוי וידוע לפניך שלא נהנית מן העולם הזה אפילו באצבע קטנה שלי (כתובות קד) – מ"מ אוכלי שולחנו היו רבים. ובמסילת ישרים (יג) כתב: '... זהו ענין הפרישות הטוב – שלא יקח מן העולם בשום שימוש שהוא משתמש ממנו, אלא מה שהוא מוכרח בו מפני הצורך אשר לו בטבעו אליו. הוא מה שהשתבח רבי במאמר שזכרתי, שלא נהנה מן העולם הזה אפילו באצבע קטנה, עם היותו נשיא ישראל ושולחנו שלחן מלכים בהכרח ליקר נשיאותו, וכאמרם ז"ל 'שני גוים בבטנך...!'. פירוש אחר כתב ריעב"ץ בהגהותיו: כוונת רבי לומר שלא נהנה מיגיעתו בתורה אפילו באצבע קטנה, הגם שיגע בה ב'עשר אצבעות', כלומר חיבר המשניות וכתבן באצבעו – לא נהנה מאשר יגע בכפיו ובמעשה אצבעותיו. עוד אפשר שאז עדיין לא היה עשיר. ורבנו צדוק הכהן מלובלין זצ"ל כתב (ישראל קדושים עמ' 12, צדקת הצדיק רסב, מחשבות חרוץ עמ' 181, תקנת השבין י עמ' 101, פרי צדיק וישב ז וה"ב לפדה"ב א, ועוד) שהפרוש כפשוטו, כי אף שהיה אוכל ממעדני עולם, באמת לא היתה בזה הנאה גופנית, אלא כעין שאמר הלל כשהיה הולך לבית המרחץ, שבא לגמול חסד עם אותה עלובה, כי כל אכילתו היתה בקדושה. וזו מעלת הקדושה העליונה – שכל המעשים הגשמיים, כאכילה ושתייה ודומיהן, כולם לשם שמים נעשים, ללא כוונה לגרמיה ולהנאת הגוף. ולכן נתכנה 'רבנו הקדוש' (וכבר רמז לכך הגר"א בביאורו (או"ח רלא). וע"ע בספר ערבי נחל פרשת וישלח). ויש מי שהמליץ על 'אצבע קטנה' שהיא הממחקת את הקומץ הנקטר על המזבח, ומכשירה את שיירי המנחה לאכילת הכהן. והכוונה לומר שכל אכילתו היתה כאכילת גבוה, כמנחה הנקטרת על המזבח, ללא שיור חולין (רבי עזריאל הילדסהיימר זצ"ל – כתובות קד).

ו. מלכות חשמונאי בפני הבית מאה ושלש, וכמו כן מלכות בית הורדוס – סך הכל מאתים ושש שנה עד החורבן.

ז. שני אלפים תורה החלו מואת הנפש אשר עשו בחרן – בהיות אברהם אבינו ע"ה בן חמשים ושתים שנה. באותה שנה מלאו אלפים שנה מבריאת העולם – 'שני אלפים תוהו', ללא תורה. שני אלפים ימות המשיח החלו בתום ארבעת אלפים שנה לבריאת העולם – מאתים שבעים ושנים שנה לאחר חורבן הבית השני.

ח. בשנה ראשונה לשמיטה נחרב הבית (תענית כט.). לדברי רש"י כאן (וכן נקט הרא"ש לעיקר), החורבן היה בשנת ת"כ לבנינו, ולדעת כמה ראשונים (רשב"ם, ר"ת ועוד. וכ"כ רש"י בערכין יב) – בשנת תכ"א.

הבא לידע באיזו שנה לשמיטה הוא עומד, ייחשב את מספר השנים משנת החורבן עד לאותה שנה [ויסיף שנה אחת (לגרסת רש"י)], ויחלקן לשבע. והנותר, אם יש, זוהי השנה שעומד בה לסדר שבוע של שמיטה. לפרוש רש"י (וכן נקט הרא"ש), שנת ת"כ לבית היתה ראשונה לשמיטה, והחישוב לשנות החורבן מתחיל מתכ"א, לכן יש להוסיף שנה אחת. ואולם כמה ראשונים חולקים וסוברים שאין להוסיף שנה.

ולדברי חכמים הסוברים ששנת חמשים אינה עולה לשנת השמיטה, יש לחלק תחילה את מספר השנים ליובלות, ואת עודף השנים שביובל האחרון, יש לחלק לשבע על אותה הדרך.

כתבו כמה ראשונים שהלכה כר' יהודה ששנת חמשים עולה לכאן ולכאן (רא"ש ועוד). ואף לדעת חכמים י"א שמאז חורבן הבית – גם הם מודים ששנת חמשים מתחשבת עם שנות השמיטה.

דף י

טו. א. כיצד מציינים את השנה בשטרות?

- ב. מה דין משא ומתן בימי איד שעושים מלכי עובדי כוכבים? מהו יום גנוסיא של מלך?
- ג. כיצד באו לידי ביטוי דברי עובדיה על אדום: הנה קטן נתתיך בגוים, בזוי אתה מאד?

א. בשטרות היו מונים (בגולה) את השנים לתחילת מלכות היונים, ולא מתחילת מלכותם ממש אלא שש שנים לאחר מכן, כשפשטה מלכותם. והיא שנת 380 לפני חורבן בית שני.

[מעשה בשטר שצוינה בו שנה מאוחרת בשש שנים מהשנה בה יצא השטר, והורה רב נחמן שאפשר לגבות בו מיד ואינו 'שטר מאוחר', שיש להניח שהסופר דייק וחישב השנים מתחילת מלכות היונים ולא מעת שפשטה].

במנין זה מתחילים למנות שנה חדשה באחד בתשרי, שהוא ראש השנה למלכי גויים.

גם אם אין מפורש בשטר 'למלכי יון'. ואפילו האלפים והמאות אינם מצוינים אלא הפרטים בלבד [וכתוב בו 'בכך וכך לפרט'] – הוכיחו התוס' שהשטר כשר, כיון שבגולה אין מונים אלא למלכות יון.

והוא הדין למנין שאנו מונים בשטרות – לבריאת העולם, אעפ"י שלא הזכיר בפרוש 'לבריאת העולם' ולא ציין האלפים – כשר (עפ"י תוס', רא"ש ומאירי. 'וכן אנו רגילים לפעמים' – ריטב"א. וכן עשה רבנו תם מעשה. וע"ע בשו"ת הרא"ש מה, כה).

ב. יום גנוסיא של מלכי עובדי כוכבים, היינו יום שמעמידים בו את מלכם (כן מסקנת הגמרא), וכן יום הלידה – בכלל 'אידיהם' ואסור לישא וליתן עמהם לפניהם. וכן יום מיתת מלכיהם. דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: כל מיתה שיש בה שריפה (– שריפת כלי תשמישי המלך) – יש בה עבודת כוכבים, ושאין בה שריפה – אין בה עבודת כוכבים (משנה ח.).
וכן יום גנוסיא ויום הלידה של בני המלכים – יום אידם הוא.
וכן יום תגלחת זקנו והנחת בלוריתו או העברתה (יא:), ויום שעלה מן הים או שיצא מבית האסורים, אסור לשאת וליתן עמו באותו היום ולאותו האיש (כן פרש הראב"ד, שכל אלו מדברים במלך. וכן הסכים הרא"ש).

ג. פרשו בגמרא את נבואת עובדיה על אדום הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד – שאין מושיבים מלך בן מלך [אלא בנטילת רשות מאת השרים], ואין להם לא כתב ולא לשון מקוריים (ויש מפרשים: כתב ולשון חשובים שהמלכים משתמשים בו. עתוס').

דף יא

טז. א. האם וכיצד מותר לשרוף כלים או לעקור בהמות על מלך שמת?
ב. האם מותר לשאת ולתת עם בתי עובדי כוכבים קבועים שעובדיהם עושים שם יום איד בכל ימות השנה ומקריבים שם זבחים?
ג. באיזה סוג איד לא נאסר משא-ומתן עם העכו"ם?

א. מותר לשרוף מיטתו וכלי תשמישו של מלך או של נשיא שמת, וכן לעקור סוסיו ושאר בהמות שהיה משתמש בהם כגון עגלה המושכת בקרון, ואין בדבר משום איסור הליכה בחוקות הגויים [כי אין זה חיקוי מנהגם, שהרי כתוב הוא במקרא וגם בלעדם היינו נוהגים כן, ואין בזה שמץ עבודת כוכבים (ע' סנהדרין נב ובר"ן כאן). ומשום כבודו שהוא כבוד לכל ישראל, אין חוששים לצער בעלי חיים, וגם אין בדבר משום 'בל תשחית' (עפ"י תוס')]. אבל אין שורפים שאר דברים.
לפרש"י, אסור לעקר בהמה באופן שעושה אותה טריפה, ואפילו בהמה האסורה בהנאה אסור להטריפה (כ"מ ברש"י יג. ד"ה מן הארכובה). והתוס' תמהו על כך וחלקו (וע"ע בריטב"א).

ב. בתי עובדי כוכבים קבועים, שזובחים בהם כל ימות השנה (כלומר יחידים מהם זובחים ללא עת קבועה. ריטב"א), אסורים במשא ומתן לעולם. ואמרו בשם רב: חמשה בתי עכו"ם קבועים הם, בית בל בבבל, בית נבו בכורסי, תרעתא שבמפג, צריפא שבאשקלון, נשרא שבערב. כשבא רב דימי אמר: הוסיפו עליהם יריד שבעין-בכי, נדבכה / נתברא שבעכו [רב דימי מנהרדעא שנה להפך, יריד שבעכו, נדבכה שבעין בכי].
לדברי שמואל (כפירוש הריטב"א), אין איסור בגולה אלא ביום אידם הקבוע בלבד, ולא בכגון אלו.

ג. תגאות של סוחר העיר ('חגא דטייעי') שאינם קבועים (רש"י: אין חוששים לה כל כך אם אין עושים לה בכל שנה), התיר רב יהודה לרב ברונא ולרב גידל למכור להם דברי מאכל.